

LUND UNIVERSITY

Materialistisk och normativ ekonomism

Persson, Anders

Published in:
Alternativ till ekonomismen?

1997

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Persson, A. (1997). Materialistisk och normativ ekonomism. I A. Persson (Red.), *Alternativ till ekonomismen?* (Vol. 1997:5, s. 57-71). Department of Sociology, Lund University.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Materialistisk och normativ ekonomism

Anders Persson

I denna text¹ ska jag reflektera över olika former av ekonomism, vilka blir synliggjorda i övergången från ”folkhem” till ”systemskifte”. Min huvudtes är att det krismedvetande som präglat det svenska samhället sedan slutet av 1970-talet har inneburit att en sorts ekonomism (den normativa) spridits till i stort sett samhällets alla delar — och att spridningen underlättats av att en annan sorts ekonomism (den materialistiska) fungerat som resonansbotten. I det följande ska jag göra en i allra högsta grad preliminär bestämning av dessa ekonomismer och argumentera för att det finns ett ekonomistiskt samband mellan folkhem och systemskifte, ett samband som för det mesta glider in i skuggorna på grund av den politiska motsatsställningen dem emellan.

Ekonomiska reduktionismer

Ekonomism definierar jag som ekonomisk reduktionism och är i princip jämförbar med andra reduktionismer, såsom psykologism och biologism. Reduktion betyder att minska och att inskränka, medan reduktionism innebär att tillmäta någon aspekt alltför stor betydelse på någon annan aspekts bekostnad. Psykologism innebär t ex att inskränka förståelsen av ett fenomen till dess psykiska eller individuella aspekter på bekostnad av andra aspekter. På motsvarande sätt med biologism, som ger biologiska aspekter en obefogat stark betoning. Reduktionism innebär kort sagt att tänka ett mångdimensionellt fenomen

¹ Jag ska be att få tacka Ingrid Bosseldal för utvecklande kritik av olika tankegångar i texten.

som om det vore endimensionellt. Tro nu inte att reduktionism är något som sociologer endast tillskriver andra discipliner. Sociologism i betydelsen att förståelsen av ett fenomen inskränks till dess sociala aspekter, på bekostnad av psykiska, biologiska m fl förekommer självklart också.

För att endast nämna ett aktuellt exempel kritiserar Craib den gränslösa eller maniska formen av socialkonstruktivism just som en form av sociologisk reduktionism (dock utan att använda den termen). Han skiljer mellan balanserade och maniska teorier, där de senare utmärks av att de inte är medvetna om när de överskrider sina egna gränser². Craib företräder uppfattningen, som varken är originell eller orimlig, att verkligheten är komplex. Komplexiteten sätter gränser för den framgång teorier och sätt att tänka kan ha. När socialkonstruktivismen eller något annat sätt att tänka sociologiskt (t ex det som kommit att kallas realism) övergår i sin maniska form, ser den sig själv som allsmäktig, förmögen att förstå och omfatta allt. Den reducerar allt till en av flera aspekter.

Reduktionism fungerar alltså på ett särskilt sätt: den riktas mot företeelser som kan betraktas ur flera aspekter, en aspekt ges företräde samtidigt som andra aspekter nedvärderas eller negligeras. Det reduktionistiska tänkandet kan emellertid utövas på olika sätt: å ena sidan kan det utövas genom att en hierarki av fenomen upprättas samtidigt som det högst rangordnade (eller mest grundläggande etc) anses ha större förklaringsvärde eller förståelsepotential (t ex att biologiska faktorer ges företräde på bekostnad av sociala när det t ex gäller att begripa hierarki); å andra sidan kan det reduktionistiska tänkandet innebära att ett mångdimensionellt fenomenets betydelse omdefinieras till en särskild betydelse och att denna särskilda betydelse följaktligen anses överordnad andra (t ex att kärlek definieras som en kemisk process i hjärnan).

² Ian Craib, Social Constructionism as a Social Psychosis, i *Sociology*, vol 31, 1/1997, pp 1-15.

Det är möjligt att finna två ekonomismer, vilka i princip motsvarar ovan nämnda reduktionismer:

1. å ena sidan finns den sortens ekonomiska reduktionism som tillmäter det faktiskt ekonomiska större betydelse än annat, vilken jag kommer att kalla materialistisk ekonomism;
2. å andra sidan finns en ekonomisk reduktionism som ger företräde åt fenomenens ekonomiska betydelse, till och med ger ekonomisk betydelse åt sådant som inte är ekonomiskt och jag ska kalla den för normativ ekonomism.

Skillnaden mellan dessa ekonomiska reduktionismer är alltså att den materialistiska etablerar en hierarki av fenomen och ger de ekonomiska fenomenen företräde, medan den normativa etablerar en hierarki av betydelser och ger de ekonomiska betydelserna företräde. Den materialistiska ekonomismen betraktar det ekonomiska som basen, medan den normativa ekonomismen ser det ekonomiska som normen (eller måttet).

Materialistisk ekonomism: fenomenens hierarki

Ett slags materialistisk ekonomism kommer till uttryck i vissa tolkningar av den marxistiska historiematerialismen. Det är t ex inte svårt att göra en ekonomistisk tolkning av följande ord av Marx:

”De sociala förhållandena är intimt förknippade med produktivkrafterna. I och med förvärvandet av nya produktivkrafter förändrar människorna sitt produktionssätt och med förändringen av produktionssättet, av sättet att vinna sitt livsuppehälle, förändrar de alla sina samhälleliga förhållanden. Handkvarnen ger ett samhälle med feodalherrar, ångkvarnen ett med industrikapitalister.”³

Den ekonomistiska tolkningen går ut på att en viss teknisk utvecklingsnivå ger upphov till en viss samhällsordning, till synes helt oberoende av mänskliga aktörer. (Man bör dock lägga märke till att Marx' formulering också kan tolkas på

³ Karl Marx, *Filosofins elände*, i Karl Marx & Friedrich Engels, *Filosofiska skrifter. Skrifter i urval*, Cavefors 1978, s 312 f.

annat sätt. Utgångspunkten blir då att det är ”människorna” som förändrar sitt produktionssätt och fokus hamnar då på förmedlingarna mellan struktur och aktör, snarare än på att den ena är mer bestämmande än den andra.)

Hela sättet att föreställa sig samhället som bestående av en ”bas” resp. en ”överbyggnad” antyder att produktionen och de ekonomiska förhållandena är viktigare än annat. Om man tänker på ett faktiskt hus så är det ett hus även om endast basen (grunden) är uppförd, förvisso ofärdigt men dock ett hus i vardande. Om man däremot försöker föreställa sig ett hus som endast består av ”överbyggnaden”, träder dess brister snarare än dess potential i förgrunden: ett hus som endast består av en ”överbyggnad” är inte ett hus i vardande utan någonting som svävar i luften i avsaknad av nödvändig förankring. Relationen mellan bas och överbyggnad är alltså funktionellt hierarkisk. Redan hos Marx finns denna funktionella hierarki utvecklad:

”I sitt livs samhälleliga produktion träder människorna i bestämda, nödvändiga, av deras vilja oberoende förhållanden, produktionsförhållanden, som motsvarar en bestämd utvecklingsgrad av deras materiella produktivkrafter. Summan av dessa produktionsförhållanden bildar samhällets ekonomiska struktur, den reella bas, på vilken en juridisk och politisk överbyggnad reser sig och vilken motsvaras av bestämda former av det samhälleliga medvetandet. Det materiella livets produktionssätt är bestämmande för den sociala, politiska och andliga livsprocessen överhuvudtaget.”⁴

Hur förhållandet mellan ”bas” och ”överbyggnad” ska beskrivas har som bekant varit föremål för livlig diskussion: ”basens” grad av bestämmande har debatterats, liksom vilken grad av handlingsutrymme aktörer har vis-a-vis ekonomin. Vad som intresserar mig här är emellertid inte dessa debatter, utan föreställningen om att det finns ett slags samhällssfärernas hierarki där ”den materiella basen” eller ekonomin anses överordnad andra sfärer. Den föreställningen är just ett exempel på materialistisk ekonomism.

⁴ Karl Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, Arbetarkultur 1970, s 8.

Den marxistiska positionen innebär inte endast att samhällets ekonomi tillmäts en särskilt viktig roll, utan också att ekonomin ges en mycket bred definition. I sammanhanget kan nämnas de olika definitioner av ekonomi som Godelier diskuterar. Den substantivistiska definitionen av ekonomi innebär ”...att ett samhälles ekonomi är de former och sociala strukturer i produktionen, fördelningen och cirkulationen av materiella medel, som kännetecknar detta samhälle vid en bestämd tidpunkt av dess existens”⁵. Denna definition anses av Godelier vara otillräcklig och han företräder i stället uppfattningen att ekonomin kan definieras med begreppen produktionssätt och samhällsformation. Ekonomin ses alltså som överordnad och ges en så bred definition att den i princip blir möjlig att likställa med samhället.

Normativ ekonomism: betydelsernas hierarki

Normativ ekonomism bygger på en definition av ekonomi som kan uppfattas som snävare än ovan nämnda, men som i sina konsekvenser utökar ekonomin till hela samhället, nämligen definitionen av ekonomi som hushållning eller ”...mänskligt beteende som ett förhållande mellan mål och knappa medel som har alternativa användningssätt”⁶. Ett sådant sätt att uppfatta ekonomi, som är dominerande inom gängse nationalekonomi, ser alltså ekonomi som en form av beteende.

Här finns en koppling att göra till Webers handlingstypologi, vilken innebär att fyra handlingstyper skiljs åt: målrationalellt, värderationellt, affektuellt och traditionellt. Det målrationalella handlandet definieras som ”...bestämt av förväntningar beträffande beteendet från föremål i omgivningen och från andra människor, varvid dessa förväntningar används som ’betingelser’ eller ’medel’ för uppnående av aktörens egna rationellt eftersträlvade och kalkylerade mål”⁷. Det

⁵ Maurice Godelier, *Bas och överbyggnad*, PAN/Norstedts 1975, s 63.

⁶ A.a, s 63.

⁷ Max Weber, *Ekonomi och samhälle. Förståendesociologins grunder I*, Argos 1983, s 18.

som av Weber kallades rationaliseringsprocessen innebär att det målrationalella handlandet breder ut sig i samhället genom flera simultana intellektualiserande och rationaliserande skeenden. En mycket påtaglig spridare av målrationalellt handlande är marknaden och, ännu mera, marknadsekonomin: den ekonomi som enligt Polanyi⁸ styrs av marknadspriser.

En förutsättning för Webers tes om rationaliseringsprocessen är differensen mellan de olika handlingstyperna. Rationaliseringsprocessen ger företräde åt en sorts handlande, det målrationalella, men de andra formerna av handlande lever kvar. Den sortens ekonomiska tänkande som representeras av 1992 års nobelpristagare i ekonomi Gary Becker, kan ses som en del av denna rationaliseringsprocess (även om Becker och andra som kallar sig rational-choice-teoretiker nog snarare påstår att de registrerar och beskriver en viss sorts rationellt handlande snarare än bidrar till rationaliseringsprocessen). Becker förefaller se som sin mission att skapa en hierarki av betydelser där den ekonomiska, eller den rationellt kalkylerande, ges en överordnad roll:

”Trots att jag argumenterar för att den ekonomiska ansatsen erbjuder en användbar ram för att förstå allt mänskligt beteende, försöker jag inte degradera bidragen från andra samhällsvetenskapliga forskare, ännu mindre föreslå att ekonomerna är mer betydelsefulla. ... Samtidigt vill jag emellertid inte undervärdera betydelsen av det jag säger för att på kort sikt vinna acceptans. Jag säger att den ekonomiska ansatsen erbjuder en värdefull gemensam ram för att förstå allt mänskligt beteende, trots att jag naturligtvis vet att allt beteende ännu inte är förståeligt och att icke-ekonomiska variabler, tekniker och resultat från andra vetenskapliga fält i hög grad bidrar till förståelsen av mänskligt beteende. ... Hjärtat i min argumentation är att mänskligt beteende inte kan delas in i olika fack: ibland maximerande, ibland inte; ibland motiverat av stabila preferenser, ibland av flyktiga; ibland resulterande i optimal ackumulation av information, ibland inte. Snarare kan allt mänskligt beteende ses som innehållande aktörer som maximerar sin nytta med utgångspunkt från en stabil uppsättning preferenser och som ackumulerar en optimal mängd information och andra faktorer på en uppsättning olika marknader.”⁹

⁸ Karl Polanyi, *Den stora omdaning. Marknadsekonomin uppgång och fall*, Arkiv u.å.

⁹ Gary S. Becker, *The Economic Approach to Human Behavior*, The University of Chicago Press 1976, s 14.

Vad Becker menar är i allra högsta grad disputabelt. Om han hade företrätt en av flera tänkbara moderata ekonomiska rationalitetsuppfattningar, hade han knappast behövt vara så mångordig och inte heller ständigt behövt rättfärdiga sitt totalitära ekonomistiska anspråk. De invändningar han gör mot att allt mänskligt beteende kan förstås inom ramen för ekonomisk rationalism har dessutom karaktären av tillfälliga invändningar beroende antingen på den ekonomiska forsknings kunskapsbrist eller på att alla aktörer inte handlar ekonomiskt rationellt. Hans ambition på längre sikt är helt klar, nämligen att överge möjligheten att på en och samma gång tänka handlande mångdimensionellt – till förmån för ett totalitärt ekonomiskt rationellt tänkande.

För att mycket kort sammanfatta det hittills sagda har jag gjort gällande att man kan skilja mellan två ekonomiska reduktionismer: materialistisk och normativ. Den materialistiska ekonomismen etablerar en fenomenhierarki som innebär att ekonomiska fenomen ges en överordnad roll i jämförelse med andra fenomen. Detta tar sig t ex uttryck i att ekonomin framställs som basen. Den normativa ekonomismen etablerar å andra sidan en betydelsehierarki som får konsekvensen att ett fenomen ekonomiska betydelse ses som överordnad andra betydelser. Som exempel på en materialistisk ekonomisk reduktionism har jag nämnt sådana marxistiska tolkningar som ser ekonomin som basen, medan sk rational-choice-teori har fått representera den normativa ekonomismen. Ur en aspekt är dessa teorier väldigt olika men de får på två helt olika sätt samma konsekvens: ekonomismen utsträcks till hela samhället genom att i det första fallet hela samhället definieras som avhängigt den ekonomiska basen respektive att, i det andra fallet, allt mänskligt beteende definieras som ekonomiskt. Hos båda finns den överdrivet gränsnedbrytande tendens som Craib benämner mani, möjligen med den skillnaden att graden av gränslöshet är större hos den normativa ekonomismen. Den gör ju inte endast gällande att vi ska uppfatta samhället, utan *varje individs* handlande ekonomistiskt.

Poängen är här att den materialistiska ekonomismen kan omfatta mångdimensionalitet i samhället genom att hävda att allt i någon mening är beroende eller bestäms av t ex ”den ekonomiska basen”. Individuellt handlande anses t ex kunna vara bestämt av ekonomin utan att aktören är medveten om det. Den normativa ekonomismen innebär å andra sidan ett bortseende från mångdimensionalitet, beroende på att den försöker vara giltig på individuell nivå. Följaktligen anses inte ekonomisk programmering av individuellt handlande tillräckligt, utan varje individ anses vara sådan att hon medvetet handlar ekonomiskt rationellt.

Folkhemsekonomismen som systemskiftets resonansbotten

Den sedan länge pågående, och då och då uppblossande, folkhemsdebatten saknar nyanser eftersom den endast förefaller kunna ge utrymme åt två positioner: för och emot. När det i Dagens Nyheter 1997 sattes igång en debatt om folkhemmet och tvångssteriliseringarna, kom den att bli en illustration av bristen på nyanser. Det mesta av det som sades hade tidigare sagts och det enda nya var väl egentligen ointresset för den tidsanda som frambringade tvångssteriliseringarna och följacktligen också ett fullkomligt ointresse för att dessa övergrepp förekom på många håll i den rationaliserade världen. Det är själva den polära dynamiken i debatten som skapar dess okritiska överdrifter.

På motsvarande sätt regisserar folkhemsdebattens dynamik debattörerna på den andra sidan. Ett exempel är Greider & Lappalainen, vilka trots att de önskar finna en formel som räddar oss från både marknadens och statsbyråkratins ”...oinskränkta herravälde utan att samhället löses upp i iskall egoism”¹⁰, till slut trots allt förfaller i selektiv perception av folkhemmets ”fulla sysselsättning”. Full sysselsättning (hela den arbetsföra befolkningen i lönearbete eller lönear-

betsliknande sysselsättningar) ses som något odelat positivt, medan det djupt problematiska i att lönearbetet praktiskt taget kommit att bli människovärdets förutsättning inte ens förefaller folkhemsförsvarens värt att reflektera över. På andra sidan finner vi en lika trosvis systemskiftesretorik.

Folkhemsdebatten och systemskiftesretoriken har tillsammans byggt ett fängelse för tvivlare och i det följande ska jag åtminstone förbereda ett flyktförsök. Utgångspunkten är då den materialistiska ekonomismen, som i det följande förbinds med folkhemmet, och den normativa ekonomismen som kan kopplas till systemskiftet.

På grund av polariteten i folkhemsdebatten finns en tendens att söka orsaken till folkhemmets förfall utanför folkhemmet självt. De krafter som anses ha brutit ned folkhemmet, framställs som kommande utifrån. Till dessa externa krafter utan samband med folkhemmet räknas ofta ”ekonomismen” (vilken i detta sammanhang ungefär betyder den överdrivna tilltron till marknaden). Självt anser jag att det finns ett samband mellan folkhemmet och systemskiftet, vilket just utgörs av ekonomism. Anledningen till att folkhemmet var så känsligt för nyliberalismens och systemskiftets ekonomiska kritik, var att folkhemmet vilade på ekonomism. För att återknyta till den tidigare diskussionen om olika ekonomismer, tycks det mig som om folkhemmets välfärdsprojekt vilade på tillämpad materialistisk ekonomism. Ekonomisk tillväxt och full sysselsättning var projektets grundval. Ekonomisk tillväxt förstörde ”basen” och gjorde att antalet lönearbeten kunde ökas, vilket antogs få positiva följder i ”överbyggnaden”. Relationen mellan ”bas” och ”överbyggnad” var direkt — ekonomisk tillväxt skapade utrymme för reformer i ”överbyggnaden” — och indirekt — lönearbetena antogs göra att människorna kände sig lyckliga, nyttiga och delaktiga. Till följd av detta kom det ekonomiska beroendet att spridas till praktiskt taget

¹⁰ I Peter Antman (red), *Systemskifte. Fyra folkhemsdebatter*, Carlssons 1993.

alla livets områden. Ekonomisk tillväxt och lönearbete ansågs under folkhemsperioden kunna läka de flesta sår, samhälleliga och individuella. Följaktligen saknas idag ofta både fantasi och substans när olika problem i samhället hamnar på den allt flyktigare dagordningen. Det kan förmodligen återföras på det förhållandet att lönearbetsberoendet i just detta avseende skapat en enastående likriktning: i stort sett alla problem anses ha att göra med arbetslösheten och de ekonomiska problemen. Ungdomar misshandlar och slår ihjäl varandra – därför att de saknar arbete. Skolelever upplever stora motivationsproblem – därför att de inte har någon självklar plats på den framtida arbetsmarknaden. Rasism och fascism har brett ut sig – därför att konkurrensen om ett minskande antal arbeten har blivit etniskt differentierad. Listan kan göras oändligt lång och den illustrerar både ett ytligt förhållningssätt till mångfasetterade problem och att folkhemmet endast förefaller ha varit ett ytligt lönearbetsfördelningsmaskineri. Om problembeskrivningarna ovan stämmer visar de att folkhemmet alls inte gick på djupet i människornas medvetanden (vilket systemskiftesretoriken ibland gör gällande), folkhemmet tycks i stället ha varit ett sätt att få människor att tänka på (sysselsätta sig med) annat!

Folkhemsekonomismen var systemskiftets resonansbotten därför att under folkhemmets framväxt och uppgång länkades såväl den samhälleliga som individuella utvecklingen in i en ekonomisk föreställningsvärld och följligen in under den ekonomiska politiken. Den ekonomiska och sociala trygghet som skapades under folkhemsperioden gjordes starkt beroende av ekonomisk tillväxt. Den fulla sysselsättningspolitiken skapade ekonomiskt motiverbara lönearbeten av de flesta arbeten och ökade lönearbetsberoendet kraftigt — bl a med hjälp av tvånget att stå till arbetsmarknadens förfogande. Konsumismen gavs ett så kraftfullt samhällsekonomiskt rättfärdigande genom s k underkonsumtions-

teorier att man inte känner sig främmande inför beskrivningen av konsumtions-samhället som ett samhälle där vi konsumerar för att få arbeta¹¹.

De som inte redan visste att folkhemmets välfärd var ekonomiskt beroende i alla avseenden, gjorde ett medvetandesprång tack vare det s k systemskiftet. I ljuset av systemskiftet framträder folkhemmets välfärd som ekonomiskt relativ.

Denna välfärd framställdes som en serie, successivt växande, rättigheter: rätten till lönearbete, rätten till dagis, rätten till utbildning, rätten till bostad, ja, rätten till en viss sorts liv. Idag vet vi att dessa rättigheter var ekonomiskt villkorliga och rättighetslistan får då ett annat utseende: rätten till lönearbete under förutsättning att samhällsekonomin tillåter det alternativt lönen är tillräckligt låg, rätten till dagis och utbildning om det finns ekonomiskt utrymme för det, rätten till bostad om det finns pengar till det, rätten till en viss sorts liv under förutsättning att vi har råd med det. Även om man på goda grunder kan hävda att syftet med folkhemmets välfärdsbygge var att minska det individuella ekonomiska beroendet, genom sjukersättning, arbetslöshetsersättning och liknande, och att så också blev fallet under en period, får man alltså inte glömma bort den ekonomiska villkorligheten i hela välfärdsbygget.

Krismedvetandet:

från ekonomin som bas till ekonomin som norm

Jag har hävdat att det finns ett ekonomistiskt samband mellan folkhem och systemskifte. Den ekonomiska villkorligheten i folkhemmets välfärdsprojekt blev grundvalen för systemskiftet, vilket i sin borgerliga variant har en stark ideologisk förankring i helt andra föreställningar än tanken om ett välfärdssamhälle. Detta får emellertid inte skymma det faktum att det för närvarande är so-

¹¹ André Gorz, *Vägen till paradiset bortom arbetssamhället*, Alfabeta 1984.

cialdemokraterna som iscensätter systemskiftet.¹² Det som förvandlade systemskiftet från ett borgerligt, partipolitiskt skiljande projekt till ett samhällsprojekt uppbyggt av de flesta, var krismedvetandet.

Svenska folket har ansetts vara i behov av krismedvetande i 20 år. Redan det indikerar att krismedvetandet knappast har att göra med ett visst ”objektivt” ekonomiskt tillstånd. Ekonomin har fullföljt sitt konjunkturförlopp även de senaste decennierna och följaktligen varierat mellan olika tillstånd. Krismedvetandet har snarare att göra med ett ”subjektivt” tillstånd, nämligen med hur människor definierar den ekonomiska situationen snarare än med situationen som sådan.¹³ Kris är en sak, krismedvetande en annan.

Krismedvetandet har haft en enormt stor betydelse i de senaste årens svenska politik. Det har helt enkelt blivit vårt samhälles metapolitik, av central betydelse när det gäller att konstruera en politik utan alternativ eller, uttryckt på ett annat sätt, en demokrati utan differentierande innehåll. I det som kan kallas nödvändighetens politiska tidsanda intar krismedvetandet och den ekonomiska nödvändigheten en central plats, samtidigt som också andra nödvändigheter har fått en utökad politisk roll. Kanske är det just krismedvetandets dominerande roll som har gett upphov till den nödvändigheternas politiska konkurrens som i allt högre grad tränger undan demokratins tidigare innehåll. I den mån det någon gång funnits ett demokratiskt samtal inom politiken — vilket för övrigt borde undersökas empiriskt — har det under senare tid ersatts av en uppsättning mekaniserade ideologier och ideologifragment, vilka når den framgång som deras olika valsubstituerande maskinerier — t ex ekonomisk nödvändighet, ekologisk determinism, kvotering, nationalism och andra — tillåter.

¹² Se vidare om detta i min bok *Politiken i krissamhället. Studier av politikens reella och virtuella verkligheter*, Carlssons 1997, kapitel 5: ”Valfrihetsrevolutionens motsägelser”.

Förmodligen skulle inte krismedvetandet kunna ha fått sådan betydelse i en annan sorts ekonomi. Krismedvetandets roll varierar alltså med andra förändringar. Här tänker jag främst på övergången från ”objektiv” till ”subjektiv” ekonomi. Behovet av krismedvetande börjar symptomatiskt nog att propageras när de s k *basnäringarna* får problem på 1970-talet, sedan frigörs krismedvetandet successivt från varje referens till produktiva ekonomiska förhållanden i takt med att aktiemarknadens omsättning ökar explosionsartat från två miljarder kronor i slutet av 1970-talet till 140 miljarder i slutet av 1980-talet¹⁴ och samtidigt avregleras på en rad olika sätt. Marknadsekonomin fungerar i hög grad genom förväntningar och de senaste årens utveckling kan beskrivas som en övergång från latent till manifest förväntningsekonomi. Utvecklingen, som är gemensam för praktiskt taget hela västvärlden, beskrivs av Martin & Schumann som ”kapitalets befrielse”¹⁵. Med detta menar de ett ändrat styrkeförhållande mellan arbete, kapital och stat men en annan aspekt av samma skeende är att ekonomin befrias från referenser till produktiva ekonomiska förhållanden. Ekonomins substans utgörs i dag snarare av nationella differenser i graden av arbets och statens subventioner av kapitalet. Att ekonomin påstås befinna sig i kris behöver därför inte nödvändigtvis betyda att ekonomin är dålig, snarare betyder det att det riktas låga förväntningar mot ekonomin (eller att det riktas lägre förväntningar mot en nationell ekonomi jämfört med en annan). I förväntningsekonomin resulterar låga förväntningar i en dålig ekonomi.

Man kan nog säga att vårt samhälle är ett ekonomiskt samhälle. Betydelsen av detta är att praktiskt taget varje social och samhällelig företeelse kan ges inte enbart en social, utan också en ekonomisk mening samt att det ekonomiska tenderar att bli överordnat det sociala. Med Polanyi kunde man säga att de sociala

¹³ För vidare analyser av förhållandet mellan kris och krismedvetandet se min artikel ”Kris och risk — diskurser över katastrofen” i *Tvärsnitt* 1/1996 och min tidigare nämnda bok.

¹⁴ Ingemar Eriksson, *Näringslivet och strukturomvandlingen 1970-87*, Bilaga 6 i *Ägande och inflytande i svenskt näringsliv* (SOU 1988:38), Allmänna förlaget 1988.

¹⁵ Hans-Peter Martin & Harald Schumann, *Globaliseringsfällan*, Symposium 1997.

relationerna tenderar att bäddas in i de ekonomiska relationerna samt att marknadsekonomin kan definieras som en ekonomi som styrs av marknadspriser och ingenting annat. Definitionen säger ingenting om hur omfattande den ekonomiska sfärens utbredning är, även om själva andemeningen i Polanyis syn på marknadsekonomin är att den s a s växer ur sitt skal genom bl a varufieringen av arbete och jord. För att få en uppfattning om ekonomins och det ekonomiska tänkandets utbredning bör man därför svara på frågan: Vad är det som styr de marknadspriser som styr ekonomin? En viktig faktor är förväntningar, under tidig marknadsekonomi mest snävt ekonomiska förväntningar. I nuvarande skede av marknadsekonomin tycks emellertid alla möjliga förväntningar vägas in. Detta har medfört att ekonomin har fått en speciell och utvidgad roll i dagens samhälle: ekonomin har via aktörsförväntningarna faktiskt blivit normen. Snart sagt varje företeelse inordnas i ett ekonomiskt tänkande, oberoende av om det är relevant eller ej. Får vi tro Gorz ligger denna imperialism i själva den ekonomiska rationalitetens natur: den ekonomiska rationaliteten kan inte sätta gränser för sin egen utbredning¹⁶. En illustration av detta är att den ekonomiska betydelseproduktionen överdrivits under senare tid— i likhet med den ekonomiska rationaliteten tycks nämligen många ekonomer sakna känsla för sitt tänkandes gränser, vilket t ex visas i en studie av ekonomernas professionalisering och ökade inflytande över t ex sjukvården i vårt samhälle¹⁷ och på motsvarande sätt vad gäller miljön¹⁸. Mycket konkret tar sig denna ekonomism uttryck i att ekonomer lägger ekonomiska synpunkter på företeelser som egentligen inte är ekonomiska. Idag, men knappast tidigare, kan vi faktiskt uppleva ”...den tid då varje föremål, fysiskt eller moraliskt, marknadsföres som handelsvara för att taxeras till sitt rätta värde.”¹⁹

¹⁶ André Gorz, *Kritik av det ekonomiska förnuftet*, Alfabeta 1990.

¹⁷ Agneta Hugemark, *Den fängslade marknaden*, Arkiv 1994.

¹⁸ Peter Söderbaum, *Ekologisk ekonomi*, Studentlitteratur 1993.

¹⁹ Karl Marx, *Filosofins elände*, i Karl Marx & Friedrich Engels, *Filosofiska skrifter. Skrifter i urval*, Cavefors 1978, s 261.

Från materiens till normens tyranni

Låt mig försöka knyta samman trådarna. Först har två olika ekonomiska reduktioner diskuterats: materialistisk och normativ ekonomism. Den förra gör gällande att det finns en ekonomisk bas i samhället som påverkar andra faktorer mer än tvärtom. Den senare, normativa ekonomismen, ger ekonomisk betydelse åt det mesta och menar dessutom att det ekonomiska har företräde när det gäller att förstå olika fenomen.

Sedan har konstaterats likhet mellan folkhemmet och den materialistiska ekonomismen. I folkhemmet framställs försörjningsbasen som det helt centrala och följaktligen handlar politiken i folkhemmet i mycket hög grad om att förstora denna bas genom ekonomisk tillväxt och genom utökning av antalet lönearbeten. Politiken är med andra ord materialistisk men kan tidvis få helt andra konsekvenser, t ex ökning av folkligt inflytande och av reella möjligheter till demokratiskt deltagande. En mycket påtaglig konsekvens av materialismen i folkhemmet är ett starkt individuellt lönearbetsberoende och samhälleligt tillväxtberoende.

Vidare har likhet påvisats mellan normativ ekonomism och det s k systemskiftet, vilket växer fram när folkhemspolitiken får problem att återskapa den materiella basen för sitt projekt (i synnerhet upprätthålla full åttatimmarsysselsättning). När detta successivt utvecklas till ett allomfattande krismedvetande transformeras systemskiftet till normalpolitik. Därmed synliggörs både den ekonomiska villkorligheten i folkhemmets välfärdspolitik och systemskiftets normativt ekonomistiska karaktär. Detta har resulterat i att det ekonomiska tänkandet i det närmaste blivit samhällets bas. För några år sedan illustrerades detta av den s k Lindbeckkommissionen, vilken hade regeringens uppdrag att peka på vägar ut ur den ekonomiska krisen. Kommissionen uttalade sig helt utan skrupler om icke-ekonomiska företeelser och avslöjade därmed en del av

krismedvetandets karaktär. Krismedvetandet tycks nämligen röja väg för en tidigare otänkbar politik, vilken ges förklädnad av nationalekonomi. Genom att kommissionen ansåg att "...Sverige i framtiden bör försöka återskapa förtroendet för sin valuta och sin ekonomiska politik genom ett antal inhemska ekonomiska och politiska reformer..."²⁰ definierades i ett slag det mesta in i — om inte den ekonomiska rationalitetens — så åtminstone de ekonomiska förväntningarnas sfär. Förväntningar på snart sagt alla livets områden blev helt enkelt föremål för kommissionens ekonomiska spekulationer. Om allt var politik igår, tycks allt vara ekonomi idag. Läxläsningens omfattning, vilka ämnen som ska prioriteras i skolan och personaltätheten inom barnomsorgen gjordes i ett slag till nationalekonomiskt relevanta spörsmål av kommissionen.

Med krismedvetandet sker övergången från materiens till normens tyranni. Materiens tyranni blir synlig i folkhemspolitikens inriktning på ekonomisk tillväxt, full sysselsättning och konsumtionism. Krismedvetandet avslöjar den folkhemsdefinierade välfärdens koppling till statens finansiella situation. När det övergår i ett allmänt omfattat systemskifte frambringas ett slags normativ ekonomism, åtminstone i betydelsen att allt definieras som ekonomiskt relevant. Den ekonomiska normens tyranni infinner sig.

²⁰ *Nya villkor för ekonomi och politik* (SOU 1993:16), s 38.